

O‘ZBEKISTONDA O‘QUV LEKSIKOGRAFIYASI ISTIQBOLLARI XUSUSIDA.

Ahmedova Matluba Abdusalom qizi.

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti 2-kurs magistranti

Bugun biz jahonning ko‘plab rivojlangan davlatlarida yoshlarga berilayotgan ta‘limning samarali amalga oshirilishi uchun ta‘lim tizimiga turfaxil yondashuvlar bo‘layotgani, zamonaviy innovatsion texnologiyalar, kompyuter texnologiyalari, shular qatorida turli mavzu va janrdagi o‘quv lug‘atlaridan keng foydalanilayotganligi haqida ko‘p gapirayapmiz. O‘zbekistonda ham ta‘lim tizimi jadal rivojlanishi uchun, farzandlarimiz, o‘quvchilarimiz biz kutgandanda yuqori darajalarga ko‘tarilishi uchun biz ham eng ilg‘or o‘qitish usullari va vositalaridan to‘g‘ri foydalanishimiz va bu faoliyatni o‘quvchilarimizga ham singdirib borishimiz zarur. Shu o‘rinda bir jihat, ya‘ni milliylikimizni unutib qo‘ymaslikka, har doim darslik yaratamizmi, lug‘at yaratamizmi milliy ruhimiz ufurib turishiga e‘tibor qaratishimiz lozim. Zero, “Bugungi globallashuv davrida har bir xalq, har qaysi mustaqil davlat o‘z milliy manfaatini ta‘minlash, bu borada avvalo o‘z madaniyatini, azaliy qadriyatlarini, ona tilini asrab-avaylash va rivojlantirish masalasiga ustuvor ahamiyat qaratishi tabiiydir”[1.B-1] Millatni savodli qilish yosh avlodga bilim va tarbiya berishdan boshlanadi. Yosh bola so‘zlayotgan har bir jumlasini muloqot jarayonida to‘g‘ri topib qo‘llashga harakat qilishi va bu ishi orqali kattalardan rag‘batlantirish kutishi psixologlar tomonidan ko‘p bor aytilgan. Bola og‘zaki nutqini to‘g‘ri shakillantiraolishi uchun esa albatta har bir yosh davriga mos, turli mavzudagi o‘quv lug‘atlarining kitob holda nashr qilinishi va kompyuter va mobil ilovalar tarzida ham yaratilishi juda katta yordam beradi. Davlatimiz rahbari ham “... ona tilimizni jozibali va qiziqarli tarzda taqdim etish, buning uchun o‘zbek tilining kompyuter dasturlarini, onlayn darsliklar, elektron lug‘atlarni yaratish kerak”deb ta‘kidlagan edilar.[2.B-1]. Bunday lug‘atlarga nafaqat kichik yoshdagi o‘quvchilar, balki oliy ta‘lim muassasasi talabalari, umuman har qanday soha vakillarining ehtiyoji juda kuchli. Chunki har bir sohaning o‘ziga xos terminlari mavjud bo‘lib soha vakillarida har doim muayyan atamaning aniq izohini bilishga ehtiyoji bo‘ladi. Shuning uchun ham bugun tilshunoslik fani oldida turgan eng dolzarb vazifalardan biri fanning bir tarmog‘i bo‘lgan amaliy leksikografiya sohasini rivojlantirish, natija esa barcha yoshdagi va sohalardagi foydalanuvchilar uchun qulay va mos bo‘lgan o‘quv lug‘atlarini yaratish bo‘lishi kerak. Bu masalalarga mashhur tilshunos olim Hamid Ne‘matov birinchilardan bo‘lib e‘tibor qaratgan edilar. Hamid Ne‘matov Askar G‘ulomov bilan

hamkorlikda yozgan va 1995 yilda chop etilgan “Ona tili ta’limi mazmuni” kitobida maktab o’quvchilari uchun ona tili darsliklariga yordamchi qo’llanma sifatida o’quv lug’ati ham bo’lishini takidlagan. Kitobda o’quv lug’atlarining ro’yxati ham berilgan. Eng ahamiyatlisi shundaki, ushbu ro’yxatning eng avvalida “ O’zbek tilining o’quv izohli lug’ati” qayd etilgan[9.B-46]. Buning sababi o’quvchi darsliklarda uchraydigan har bir so’zning qachon ishlatilishi va qanday ma’noda qo’llanilishini dars jarayonida o’rganib borsa hayotdagi har xil vaziyatlarga tushganda qiynalmsdan o’z fikrlarini mazmunli, teran ifodalay oladi. Buning uchun o’quvchining yonida har bir darsda mavzuviy o’quv izohli lug’atlari bo’lishi kerak.

Mamlakatimizda til siyosati borasida olib borilayotgan keng ko’lamli islohotlar nafaqat o’zbek tili taraqqiyotida yangi davr boshlanishi, balki tilshunoslik sohasidagi ilmiy-tadqiqot ishlarining ham yangi bosqichga ko’tarilishiga sabab bo’ldi. Tilshunoslikda o’quvchilarning ijodiy, mantiqiy, obrazli va assotsiativ tafakkur qilish, tafakkur mahsulini og’zaki va yozma shakllarda nutq sharoitiga mos ravishda to’g’ri va ravon ifodalash kompetensiyalarini rivojlantirish, mustaqil va ijodiy fikrlay oladigan, o’zgaralar fikrini angelaydigan – muloqot va nutq madaniyati rivojlangan shaxsni kamol toptirish uchun xizmat qiladigan amaliy tadqiqotlarga e’tibor kuchaydi[7.B-4].

Bugun leksikografiya fani oldida turgan vazifalarni bundan o’n yillar oldin professor H.Ne’matov “Axborot asrining tilshunoslikka talabi” deb nomlangan maqolasida “Kompyuter texnologiyasi bilan uzviy bog’liq va sun’iy intellekt ibtidosi bo’lgan axborot asri tilshunoslik oldiga ikki – biri ommaviy tarzda amalga oshirilayotgan, ikkinchisi amalga oshirilishi zarur bo’lgan – vazifani qo’yadi. Amalga oshirilayotgan vazifaning o’zi ham ikki turli. Ulardan biri axborot bazasini, ya’ni Arastu bobomizdan boshlab shu kungacha jahon tilshunosligida yaratilgan muhim tadqiqotlarni, lug’at-u, grammatika-yu, darsliklarning elektron variantlarini yaratib, erkin foydalanilishini keng yo’lga qo’yish. Ikkinchisi esa, lingvistik (lisoniy) korpuslar, ular asosida WordNetlarning xilma-xil turlarini yaratish va ommalashtirish, til birliklarining nutqiy voqelanishlari chastotasi, lisoniy birliklarning bir-birini almashtira olishi, ayni bir xil qurshovda kela olishi va uning oqibatlari ... kabi hodisalarni empirik tavsif usullarida o’rganish va natijalarini ommalashtirish kabi hozirgi kunda korpus va kompyuter lingvistikasi G’arbda katta tezlik, o’zimizda asta-sekinlik bilan amalga oshirilayotgan ishlardir”[8.B-9-12] deganda XXI asr o’zbek tilshunosligi, xususan, leksikografiyasi oldida turgan vazifalarni aniq belgilab bergan edilar. Tilshunoslik oldiga qo’yilgan bu vazifalar bugun oz bo’lsada bajarilganini ko’rishimiz mumkin. Misol tariqasida o’zbek tilida yaratilgan umumiy elektron lug’atlar, balki o’quv elektron lug’atlarni ham uchratish mumkin. Xususan,

software.uz Dasturchilar dasturiy mahsulotlar milliy katalogi[3], Q.Qosimovning elektron lugʻatlar bazasi[4], youtube.com[5], translatos Onlayn lugʻat va tarjimon[6] tarmoqlarida oʻzbek tilida yaratilgan bir necha nomdagi elektron lugʻatlar joylanganiga guvoh boʻlamiz: “Inglizcha-oʻzbekcha va oʻzbekcha-inglizcha lugʻat”, “Mening birinchi lugʻatim (oʻzbek, ingliz, rus, fransuz, nemis va qoraqalpoq tillari)” onlayn tarjima lugʻatlari, “LangIN – inglizcha-oʻzbekcha lugʻat va tarjimon”, ruscha-oʻzbekcha, oʻzbekcha-inglizcha tiplardagi ovozli lugʻatlar zamonaviy lugʻatlarga misol boʻladi. Ammo bu natijalar juda kamlik qiladi va oʻquv lugʻatlariga qoʻyiladigan jahon standartlariga toʻlaqonli javob berolmaydi. Bizga maʼlumki, leksikografiyaning rivojlanishi boshqa fanlarning, xususan, informatika va tilshunoslik taraqqiyoti bilan bogʻliq. Jamiyat aʼzolarining ijtimoiy-siyosiy, madaniy taraqqiyoti, shuningdek, falsafiy dunyoqarashning oʻzgarishi ham leksikografiya taraqqiyotiga zamin hozirlaydi, leksikografik semantizatsiya – mavjud izohli lugʻatlardagi soʻzlar izohiga yangicha yondashuvni taqozo qiladi. Oʻzbekistonda oʻquv leksikografiyasi istiqbollari quyidagi tamoyillarga asoslanishi kerak.

1) zamonaviylik – jahon oʻquv leksikografiyasining soʻnggi yutuqlariga asoslanib oʻquv lugʻatlarining yangi avlodi – bosma va elektron shakldagi lugʻatlarni tuzish, oʻquv lugʻatlarining lingvometodik taʼminotini zamon talablariga moslashtirish;

2) takomillashganlik – axborot texnologiyalari, jumladan, kompyuter lingvistikasi sohasi yutuqlariga tayanib mavjud bosma oʻquv lugʻatlarini elektronlashtirish, taʼlimning turli bosqichlari, xususan, yuqori sinf oʻquvchilari, oliy taʼlim tizimida tahsil oluvchilar uchun turli fanlar boʻyicha terminologik lugʻatlar, oʻquv ensiklopediyalar, katta oʻquv lugʻatlarini yaratish, izoh tipidagi lugʻatlarda leksikografik semantizatsiyani zamon talablari nuqtai nazaridan qayta koʻrib chiqish;

3) kompyuterlashganlik – umumiy lugʻatlar negizida elektron lugʻat turlarini boyitish, turli elektron qurilmalarda ishlashga moʻljallangan interaktiv lugʻatlar, korpus lugʻatlarni tuzish; imlo, talaffuz meyorlari, tarjima, tilning turli leksik sistemalar (sinonimlar, antonimlar, paronimlar, omonimlar, graduonimlar, uyadosh soʻzlar kabi)ini oʻrgatishga xizmat qiluvchi mukammal mobil ilovalarni yaratish; internet saxifalarida bolalar uchun moʻljallangan elektron oʻquv lugʻatlarining maxsus saytlarini yaratish;

4) leksikografik kompetentlik – foydalanuvchilarda oʻquv lugʻatlarining zamonaviy koʻrinishlari bilan ishlash koʻnikmasi, lugʻatlar bilan ishlash samaradorligini oshirish maqsadida leksikografik kompetentlikni shakllantirish. Bu oʻz oʻzidan kompyuter savodxonligi bilan ham bogʻliq. Chunki lugʻatlarni kitob holatida chop etishdan kora elektron lugʻatlarni yaratish va keng foydalanuvchilar

uchun taqdim etish ham ancha qulay hisoblanadi. Mobil ilovalar sifatida yaratilgan lug'atlar yoshlarda leksikografik kompetentlikni rivojlanishga ancha yordam beradi.

Ushbu vazifalarning amalga oshilishi mamlakatimizda axborot texnologiyalari taraqqiyoti, kompyuter lingvistikasi, korpus lingvistikasi, lingvodidaktika, lingvopedagogika, pedagogik leksikografiya kabi fanlarning rivoji bilan bog'liq[7.B-179].

Xulosa qilib aytganda o'quv leksikografiyasini kelajagi porloq bo'lishi uchun avvalo leksikografiya rivojlangan davlatlarning nazariy va amaliy bilim- tajribalarini o'zlashtirish, kompyuter lingvistikasi, korpus lingvistikasi, amaliy leksikografiya fanlari, hamda leksikografik kompetentlikni rivojlantirish, o'quv leksikografiyasini nazariy va amaliy soha sifatida tizimli yo'lga qo'yilishi zarurdir. Bundan tashqari lug'at yaratish va nashr ettirish ishlari uchun moliyalashtirish maslasi ham eng muhim sabablardan biri bo'lib turipti.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 21 октябрдаги ПФ-5850-сонли “Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармони // www.lex.uz

2. Мирзиёев Ш.М. Миллий ўзлимиз ва мустақил давлатчилигимиз тимсоли. (Ўзбек тилига давлат тили мақоми берилганлигининг ўттиз йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги нутқ) // “Халқ сўзи” газетаси. – Тошкент, 2019. – № 218.

3.[Электрон ресурс]. URL: <http://software.uz/uz/software/cat?id=35>

4.[Электрон ресурс]. URL: <https://qobiljon.uz/index.php/uz/elektron-dasturlar/elektron-lug-atlar>

5.[Электрон ресурс]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=VTZ2mKI0qnl>

6.[Электрон ресурс]. URL: <http://www.translatos.com/uz/>

7.Баҳриддинова Б.М. Ўзбекистонда ўқув луғатчилиги: лингвистик асослари, тарихи ва истиқболлари: Филол.фан... доктори (DSc) дисс. – Самарқанд. 2020., –252 б.;

8.Неъматов Х., Турсунова О. Ахборот асрининг тилшуносликка талаби // Филология масалалари: Илмий ва илмий-методик мақолалар тўплами. – Тошкент: Фан, 2013. – Б.9-12

9.G'ulomov A.,Ne'matov H. Ona tili ta'limi mazmuni. (Ona tili o'qituvchilari uchun metodik qo'llanma)-Toshkent:O'qituvchi,1995. -46b.

